MILLIY IQTISODIYOTDA OZIQ-OVQAT SANOATINING TARKIBIY TUZILISHI VA RIVOJLANISH YO‘NALISHLARI

To‘xtasinova Dildora Raxmonberdiyevna
dotsent, Farg‘ona texnika universiteti
Telefon: +998916802050
dildorakhon20502@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada milliy iqtisodiyotda oziq-ovqat sanoatining tarkibiy tuzilishi va rivojlanish yo‘nalishlari tahlil qilingan. Adabiyotlar sharhi mahalliy tadqiqotlar asosan korxona darajasidagi boshqaruv va strategiyaga, xorijiy ishlar esa qiymat zanjiri va sifat standartlariga e’tibor qaratishini, tarmoqning milliy darajadagi tarkibiy tuzilishi va aholi jon boshiga ishlab chiqarish dinamikasi esa yetarlicha o‘rganilmaganini ko‘rsatdi. Tadqiqotning maqsadi oziq-ovqat sanoatining tarkibiy tuzilishini o‘rganish hamda istiqbolli rivojlanish yo‘nalishlarini asoslashdan iborat; tadqiqot obyekti oziq-ovqat sanoati, predmeti esa uning tarkibiy tuzilishi va rivojlanish yo‘nalishlaridir. Ilmiy yangilik tarmoq xususiyatlari, joylashtirish omillari va aholi jon boshiga ishlab chiqarish dinamikasini yagona tizimda ko‘rib chiqishdan iborat. Metodologik asos sifatida ilmiy adabiyotlarning integrativ sharhi, tizimli va tarkibiy tahlil hamda O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining 2010–2025-yillardagi ma’lumotlarini dinamik qatorlar usulida o‘rganish qo‘llanildi; aholi jon boshiga ishlab chiqarish hajmi va uning yillik nisbiy o‘zgarishi joriy narxlarda hisoblandi. Hisob-kitoblar 16 ta yillik kuzatuv asosida takrorlanishi mumkin bo‘lgan tartibda bajarildi. Natijalarga ko‘ra, O‘zbekiston sanoati 18 ta kompleks tarmoqdan iborat bo‘lib, ularga kiruvchi 166 ta kichik tarmoqning 22 tasi (13,3 foiz) oziq-ovqat sanoatiga to‘g‘ri keladi. 2010–2025-yillarda aholi jon boshiga oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 187,0 ming so‘mdan 3 977,3 ming so‘mgacha, ya’ni 21,3 baravar oshdi (o‘rtacha yillik o‘sish sur’ati 22,6 foiz); yillik nisbiy o‘zgarish 2017-yilda 1,9 foizni, 2024-yilda esa 51,2 foizni tashkil etdi. Muhokamada natijalar mavjud ilmiy qarashlar bilan qiyoslandi, nominal qiymatlardan foydalanish cheklov sifatida ko‘rsatildi hamda texnologik modernizatsiya, vertikal integratsiya, logistika infratuzilmasi, sifat standartlari va hududiy joylashtirishga oid takliflar asoslandi. Natijalar ichki bozorni ta’minlash va eksport salohiyatini oshirishga oid qarorlar uchun asos bo‘lishi hamda oziq-ovqat xavfsizligi siyosatini takomillashtirishda foydalanilishi mumkin.*

Kalit so‘zlar: *oziq-ovqat sanoati; tarkibiy tuzilish; kompleks tarmoqlar; aholi jon boshiga ishlab chiqarish; dinamik qatorlar; qo‘shilgan qiymat; oziq-ovqat xavfsizligi; raqobatbardoshlik; korxonalarni joylashtirish; vertikal integratsiya.*

KIRISH

Milliy iqtisodiyot tarkibida oziq-ovqat sanoati strategik ahamiyatga ega tarmoqlardan biri hisoblanadi. Mazkur tarmoq aholi oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, ichki bozor barqarorligini saqlash hamda eksport salohiyatini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Oziq-ovqat sanoatining rivojlanishi qishloq xo‘jaligi, logistika, savdo va xizmat ko‘rsatish sohalari bilan chambarchas bog‘liq holda amalga oshadi. Tarmoqning xomashyo bazasiga bog‘liqligi, mavsumiylik omili hamda qo‘shilgan qiymat zanjiridagi o‘rni uning rivojlanish mexanizmlarini o‘ziga xos shakllantiradi.

Zamonaviy sharoitda innovatsion texnologiyalarni joriy etish va samarali boshqaruv mexanizmlarini qo‘llash tarmoq raqobatbardoshligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Shu bois tarmoq tuzilishini tizimli o‘rganish nazariy ham, amaliy jihatdan ham zarur.

Jahon miqyosida oziq-ovqat xavfsizligi muammosi dolzarbligicha qolmoqda: xalqaro tashkilotlar hisobotiga ko‘ra, 2023-yilda dunyoda taxminan 733 million kishi ochlikka duch kelgan [4]. Shu bilan birga, oziq-ovqat tizimlari qiymat zanjirlari va qat’iy sifat standartlari orqali tobora murakkablashmoqda [5; 6], rivojlanayotgan mintaqalarda esa qayta ishlash, logistika va ulgurji savdo bosqichlari tizim samaradorligida muhim rol o‘ynamoqda [10]. Bu holat sanoat tarmog‘ining tuzilishi va rivojlanish yo‘nalishlarini ilmiy jihatdan chuqur o‘rganishni taqozo etadi.

Milliy darajada oziq-ovqat sanoatining o‘rnini sanoatning boshqa kompleks tarmoqlari bilan birgalikda ko‘rib chiqish orqali aniqlash mumkin. Sanoatning har bir kompleks tarmog‘i bir nechta kichik tarmoqni birlashtiradi, ularning soni va tarkibi esa tarmoq ko‘lamini tavsiflovchi dastlabki ko‘rsatkichlardan biridir. Shu bilan birga, tarmoq faoliyatini baholashda mutlaq ishlab chiqarish hajmi bilan cheklanib bo‘lmaydi: aholi soni o‘zgarib borayotgan sharoitda aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi hajm tarmoqning iste’mol bozori ehtiyojlariga nisbatan rivojlanishini aniqroq ifodalaydi. Bunday yondashuv tarmoqning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini mutlaq ko‘rsatkichlarga qaraganda to‘liqroq ochib beradi, biroq u ham ma’lumotlar sifatiga va hisoblash qoidalariga qat’iy bog‘liq.

O‘zbekistonda oziq-ovqat sanoati agrar sektor bilan sanoat o‘rtasidagi bog‘lovchi bo‘g‘in sifatida iqtisodiy tarkibni diversifikatsiya qilish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash orqali qo‘shilgan qiymatni oshirish va aholi ehtiyojlarini ichki ishlab chiqarish hisobidan qondirish vazifalarida muhim o‘rin tutadi. Shu sababli tarmoqning tarkibiy tuzilishini aniqlash va uning dinamikasini aholi soni bilan bog‘liq holda baholash ilmiy hamda amaliy ahamiyatga ega.

Mahalliy tadqiqotlarda asosan alohida korxonalar faoliyati, bozor strategiyasi va tadbirkorlik masalalari yoritilgan [16; 18] bo‘lsa-da, oziq-ovqat sanoatining milliy iqtisodiyotdagi tarkibiy tuzilishi, uning joylashtirish omillari va aholi jon boshiga ishlab chiqarish dinamikasi yetarlicha tizimli o‘rganilmagan. Xorijiy adabiyotda esa asosiy e’tibor agrobiznes, qiymat zanjiri va sifat standartlariga qaratilgan bo‘lib, bu masalalarning O‘zbekiston statistik ma’lumotlari asosidagi dinamik baholashi ko‘rib chiqilgan manbalarda uchramaydi.

Tadqiqotning maqsadi milliy iqtisodiyotda oziq-ovqat sanoatining tarkibiy tuzilishini o‘rganish va uning rivojlanish yo‘nalishlarini asoslashdan iborat. Tadqiqot savoli quyidagicha qo‘yildi: oziq-ovqat sanoati sanoatning kompleks tarmoqlari orasida qanday o‘rinni egallaydi va aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi ishlab chiqarish hajmi 2010–2025-yillarda qanday dinamikaga ega bo‘lgan? Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: sanoat va oziq-ovqat sanoatining tarmoq xususiyatlarini nazariy jihatdan o‘rganish; O‘zbekiston sanoatining kompleks tarmoqlari tarkibini tahlil qilish; 2010–2025-yillarda aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi oziq-ovqat mahsulotlari hajmi dinamikasini baholash; tarmoq rivojlanishining asosiy yo‘nalishlarini asoslash. Tadqiqot obyekti – oziq-ovqat sanoati, predmeti – uning

tarkibiy tuzilishi va rivojlanish yo‘nalishlari. Ilmiy yangilik tarmoq xususiyatlari, joylashtirish omillari va aholi jon boshiga ishlab chiqarish dinamikasini yagona tizimda ko‘rib chiqishdan iborat.

Maqola kirish, adabiyotlar sharhi, metodologiya, tahlil va natijalar, muhokama hamda xulosa qismlaridan iborat. Adabiyotlar sharhida tarmoqning nazariy asoslari va mavjud tadqiqotlar tanqidiy ko‘rib chiqiladi, metodologiya qismida ma’lumotlar va hisoblash usullari bayon etiladi, natijalar qismida esa faqat hisoblangan faktlar keltiriladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Sanoat tarmoqlarini kompleks rivojlantirishda ularning o‘ziga xos xususiyatlari, milliy iqtisodiyotdagi ahamiyati hamda amalga oshirilayotgan strategiya va dasturlar bilan uyg‘unligi muhim omil hisoblanadi. Polojentseva va Klevtsova raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat kompleksining transformatsiyasini o‘rganib, rivojlangan mamlakatlar sanoat texnologiyalarini kengaytirish bilan birga ularni yangi rejimda ishlatishga imkon beradigan boshqaruv tizimini ham joriy etganini, bunday tajribani boshqa davlatlarda qo‘llash esa sanoat rivojlanishiga turtki bo‘lishini ta’kidlagan [7]. Vetrova va Lapochkina sanoat rivojlanishining zamonaviy nazariyasi qoidalarini davlat darajasidagi strategik qarorlarda hisobga olish samara berishini, shu bilan birga nazariya va uning amalga oshirilishi o‘rtasida qarama-qarshiliklar mavjudligini, o‘zgarishlarni nazariy va amaliy baholash hamda muvofiqlashtirish yo‘nalishlarini aniqlash zarurligini ko‘rsatgan [17]. Bu ishlarning cheklovi shundaki, ular sanoat rivojlanishini umumiy tarzda, asosan Rossiya sanoati misolida ko‘rib chiqadi va oziq-ovqat tarmog‘ining o‘ziga xosligini alohida ochmaydi.

Mazkur ishlarni umumlashtirib, sanoatni aholining ehtiyojlarini qondirish va turmush darajasini yaxshilashga xizmat qiladigan bir nechta tarmoqning majmui sifatida talqin qilish mumkin. Sanoatning kompleks tarmoqlari iqtisodiyotga bir necha yo‘nalishda ta’sir ko‘rsatadi: infratuzilmaning shakllanishi, iqtisodiy xavfsizlik, texnologik yangilanish, iqtisodiy rivojlanish va bandlik. Shuningdek, sanoatning rivojlanishi me’yoriy-huquqiy muhitga ham bog‘liq: soliq qonunchiligi, mehnatga oid huquqiy normalar va atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha talablar tarmoq faoliyatining barqarorligini belgilaydi.

Mahalliy tadqiqotlar orasida N.M.Ziyavitdinova oziq-ovqat sanoati korxonalarida bozor strategiyasini shakllantirish, rivojlanish yo‘nalishlarini ishlab chiqish va tarmoq boshqaruvining tashkiliy tuzilishini takomillashtirish masalalarini o‘rgangan %s. I.Yu.Umarov oziq-ovqat sanoatida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish masalalarini Andijon viloyati misolida tahlil qilgan %s. Ushbu ishlar asosan korxona va hudud darajasiga e’tibor qaratadi.

Rossiyalik olimlar oziq-ovqat sanoati faoliyatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish hamda sohani vertikal va gorizontal klasterli yondashuv asosida rivojlantirish masalalarini o‘rgangan: A.N.Shatalova oziq-ovqat sanoati korxonalarida barqaror rivojlanish strategiyasini shakllantirish xususiyatlarini [12], I.A.Angelina va S.V.Salita korxonalar raqobatbardoshligini baholashning metodik jihatlarini [1] yoritgan; V.M.Arxipov esa strategik menejment asoslarini bayon etgan [2].

A.A.Poluxin qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini ko‘rsatgan [8]; bu xomashyo bazasi qishloq xo‘jaligiga tayangan oziq-ovqat sanoati uchun ham ahamiyatlidir.

Xalqaro adabiyotda oziq-ovqat sanoati agrobiznes va qiymat zanjiri nuqtai nazaridan o‘rganiladi. J.Devis va R.Goldberg agrobiznesni xomashyo yetishtirishdan iste’molchigacha bo‘lgan yagona tizim sifatida talqin qilgan [3], M.Porter qiymat zanjiri va klasterlar orqali raqobat ustunligini asoslagan [9], G.Gereffi va hammualliflar global qiymat zanjirlarini boshqarish turlarini tasniflagan [5]. S.Xensson va T.Rirdon xususiy agrooziq-ovqat standartlarining siyosat va tarmoq tizimiga ta’sirini [6], Y.Trienekens va P.Zuurbier esa oziq-ovqat sanoatida sifat va xavfsizlik standartlarining rivojlanishini [15] tahlil qilgan. T.Rirdon va K.Timmer Osiyo agrooziq-ovqat iqtisodiyotidagi o‘zgarishlarning oziq-ovqat xavfsizligiga ta’sirini ko‘rsatgan [11], T.Rirdon va hammualliflar esa rivojlanayotgan mintaqalarda oziq-ovqat tizimining tez o‘zgarishi va qayta ishlash, logistika hamda ulgurji savdo bosqichlarining ahamiyatini yoritgan [10].

Nazariy jihatdan oziq-ovqat sanoati agrar sektor bilan uzviy bog‘langan tarmoq bo‘lib, uning xususiyatlari ishlab chiqarishning biologik omillarga tayanishi, xomashyo bazasining mavsumiyligi va iste’mol bozorining doimiy talabi bilan belgilanadi. Tarmoq qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlab, ularning iste’mol qiymatini oshiradi va saqlash muddatini uzaytiradi, shu bois agrar va sanoat ishlab chiqarishi o‘rtasida integratsion bo‘g‘in vazifasini bajaradi; bu jarayon vertikal integratsiya va klasterlashuv konsepsiyalari orqali izohlanadi [3; 9]. Oziq-ovqat mahsulotlariga talab nisbatan noelastik bo‘lgani uchun tarmoq iqtisodiy inqiroz sharoitida ham barqaror faoliyat ko‘rsatish salohiyatiga ega, narxlarning o‘zgarishi esa aholining real daromadlariga bevosita ta’sir qiladi. Innovatsion omillar nuqtai nazaridan texnologik modernizatsiya, raqamli boshqaruv va sifat menejmenti standartlari (masalan, HACCP tamoyillari) mahsulot raqobatbardoshligini oshiradi [6; 15]. Institutsional jihatdan esa soliq imtiyozlari, subsidiyalar va investitsion dasturlar tarmoq barqarorligini mustahkamlaydi, oziq-ovqat xavfsizligi konsepsiyasi mamlakatning iqtisodiy mustaqilligi va milliy xavfsizligi bilan bog‘lanadi [4].

Korxonalarni joylashtirish omillari tarmoqning shu xususiyatlaridan kelib chiqadi. Aholi soni ko‘p bo‘lgan hududlarda xaridorgirlik darajasi yuqoriroq bo‘lgani uchun tez buziladigan mahsulot ishlab chiqaruvchilarni iste’molchiga yaqin joylashtirish maqsadga muvofiq; logistika xarajatlarini kamaytirish uchun, masalan, konservalangan mahsulotlar ishlab chiqarishni xomashyo manbalariga yaqin tashkil etish mumkin; oziq-ovqat sanoati boshqa tarmoqlarga nisbatan ko‘proq ishchi kuchi talab etgani sababli mehnat resurslari ko‘p hududlar afzal hisoblanadi; ichimlik mahsulotlari ishlab chiqarish esa tabiiy suv zaxiralari mo‘l hududlarga tayanadi. Qandolat, un va makaron mahsulotlari kabi yo‘nalishlar muayyan hududlarda to‘planishi mumkin, boshqa yo‘nalishlar esa barcha iqtisodiy hududlarda joylashtirilishi lozim.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash aholi o‘sishi, resurslarning cheklanganligi va iqlim o‘zgarishi sharoitida global ustuvor yo‘nalish bo‘lib qolmoqda. Bu borada qishloq xo‘jaligi mahsuldorligini oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish, oziq-

ovqat isrofgarchiligini kamaytirish va importga qaramlikning oldini olish muhim hisoblanadi [4; 10].

Ko‘rib chiqilgan manbalarning kuchli va zaif tomonlarini alohida ta’kidlash lozim. Devis–Goldberg va Porter ishlari qiymat zanjiri hamda klaster yondashuvining klassik asosini yaratgan, biroq ular raqamli texnologiyalar va zamonaviy logistika sharoitini aks ettirmaydi; shu bois ularni so‘nggi yillardagi tadqiqotlar bilan birga qo‘llash maqsadga muvofiq. Rossiyalik mualliflarning ishlari esa oziq-ovqat sanoati boshqaruvi va raqobatbardoshligi bo‘yicha amaliy metodik yondashuvlarni taklif etadi, ammo ularning xulosalari Rossiya korxonalari tajribasiga tayanadi va O‘zbekiston sharoitiga bevosita ko‘chirilganda mahalliy statistik ma’lumotlar bilan tekshirilishi talab etiladi. Xalqaro tadqiqotlar tarmoq tuzilishini tavsiflaydi, lekin alohida mamlakat uchun aholi jon boshiga ishlab chiqarish dinamikasini hisoblash usullarini taqdim etmaydi.

Ko‘rib chiqilgan ishlarni qiyoslash shuni ko‘rsatadiki, mahalliy tadqiqotlar asosan korxona darajasidagi boshqaruv va strategiyaga, xorijiy ishlar esa qiymat zanjiri va standartlarga e’tibor qaratadi. Sanoat rivojlanishiga bag‘ishlangan ishlar [7; 17] esa tarmoq xususiyatlarini alohida ochmaydi. Oziq-ovqat sanoatining milliy iqtisodiyotdagi tarkibiy tuzilishi, tarmoq xususiyatlari va aholi jon boshiga ishlab chiqarish dinamikasi yagona tizimda yetarlicha o‘rganilmagan. Mazkur maqola shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Tadqiqot oziq-ovqat sanoatining tarkibiy tuzilishi, iqtisodiy xususiyatlari va rivojlanish yo‘nalishlarini sifat hamda miqdoriy yondashuvlarni uyg‘unlashtirgan holda o‘rganishga qaratildi va tizimli yondashuvga asoslandi. Tahlil uch bosqichda amalga oshirildi.

Birinchi bosqichda mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar hamda oziq-ovqat sanoatining rivojlanishiga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlar mazmunan o‘rganildi. Bunda integrativ adabiyotlar sharhi usulidan foydalanildi: ilmiy manbalar mavzuga aloqadorligi, nazariy asoslanganligi va tadqiqot maqsadiga mosligi bo‘yicha guruhlandi [13; 14]. Shu bosqichda oziq-ovqat sanoatining iqtisodiy mohiyati, tarkibiy xususiyatlari va rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar aniqlashtirildi.

Ikkinchi bosqichda O‘zbekiston sanoatining kompleks tarmoqlari tarkibi hamda ularga kiruvchi kichik tarmoqlar soni tizimli va tarkibiy tahlil usullari yordamida o‘rganildi. Har bir kompleks tarmoqning kichik tarmoqlari umumiy sonidagi ulushi hisoblandi. Shuningdek, korxonalarni joylashtirishga ta’sir etuvchi aholi zichligi, transport-logistika xarajatlari, mehnat resurslari, tabiiy sharoit va iste’mol bozoriga yaqinlik kabi omillar adabiyotlar asosida tizimlashtirildi.

Uchinchi bosqichda 2010–2025-yillar uchun (16 ta yillik kuzatuv) aholi soni va oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o‘zgarishi dinamik qatorlar asosida tadqiq etildi. Statistik ma’lumotlar manbasi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining rasmiy ma’lumotlaridan foydalanildi. Baholash mezonlari sifatida ishlab chiqarish hajmining mutlaq o‘zgarishi, aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi ishlab chiqarish ko‘rsatkichi va uning yillik nisbiy o‘zgarishi belgilandi.

Aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi (1)-formula, uning yillik nisbiy o‘zgarishi (2)-formula, ko‘rsatkichning butun davr bo‘yicha o‘rtacha yillik o‘sish sur’ati esa (3)-formula asosida hisoblandi:

$$V=Q/N\times 1000 \quad (1)$$

$$\Delta V_t=(V_t-V_{t-1})/V_{t-1}\times 100 \quad (2)$$

$$r=((X_T/X_0)^{1/T}-1)\times 100 \quad (3)$$

Bunda: V – aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi (ming so‘m); Q – oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi (mlrd so‘m); N – aholi soni (ming kishi); ΔV – V ko‘rsatkichining yillik nisbiy o‘zgarishi (foizda); Vt – joriy yil ko‘rsatkichi; Vt−1 – oldingi yil ko‘rsatkichi; r – o‘rtacha yillik o‘sish sur’ati (foizda); X0 va XT – tahlil qilinayotgan ko‘rsatkichning 2010- va 2025-yildagi qiymati; T – yillar oralig‘i (T=15).

Taqqoslash, guruhlash, umumlashtirish va mantiqiy tahlil usullari natijalarni tizimlashtirish hamda asosiy rivojlanish tendensiyalarini aniqlashda qo‘llanildi. Ishlab chiqarish ko‘rsatkichlaridagi o‘sish va pasayish davrlari yillik nisbiy o‘zgarish bo‘yicha aniqlandi: bunda kuzatuvlar 10 foizdan past, 10–20 foiz oralig‘idagi va 20 foizdan yuqori guruhlarga ajratildi. Foizli ko‘rsatkichlar va baravar ko‘rinishidagi nisbatlar o‘nli kasrning bir xonasigacha yaxlitlandi. Hisoblashlar 2-jadvaldagi ma’lumotlar asosida qayta bajarilishi mumkin.

Statistik ko‘rsatkichlar rasmiy manbalarda keltirilgan nominal (joriy narxlardagi) qiymatlar asosida tahlil qilindi. Inflyatsiya ta’siri alohida deflyatsiya qilinmagani sababli qiymat ko‘rsatkichlaridagi o‘sish real ishlab chiqarish hajmining o‘sishi bilan tenglashtirilmadi, olingan natijalar esa tarmoqning tarkibiy va nominal dinamikasini baholash uchun ishlatildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O‘zbekiston sanoati mamlakat milliy iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, uning tarmoq tarkibi ishlab chiqarish ixtisoslashuvi, iqtisodiy resurslardan foydalanish hamda ichki bozor talabini qondirish imkoniyatlarini belgilab beradi. Sanoat tarkibida oziq-ovqat sanoati alohida ahamiyatga ega. Chunki mazkur tarmoq aholining kundalik iste’mol ehtiyojlarini qondirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va qo‘shimcha qiymat yaratishda muhim o‘rin tutadi.

O‘zbekiston sanoati 18 ta kompleks tarmoqni o‘z ichiga oladi. Ushbu kompleks tarmoqlar tarkibidagi kichik tarmoqlarning umumiy soni 166 tani tashkil etadi. Tarmoqlar tarkibiy tuzilmasining tahlili sanoat ishlab chiqarishining ko‘p tarmoqli xususiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi (1-jadval).

1-jadval

O‘zbekiston sanoatining kompleks tarmoqlari

№	Kompleks tarmoq	Kichik tarmoqlar soni	Ulushi (foizda)
1	Elektroenergetika sanoati	3	1,8
2	Ko‘mir sanoati	2	1,2
3	Gaz sanoati	2	1,2

4	Neft va neftni qayta ishlash sanoati	2	1,2
5	Qora metallurgiya sanoati	2	1,2
6	Rangli metallurgiya sanoati	4	2,4
7	Mashinasozlik va metallni qayta ishlash	40	24,1
8	Kimyo va neft-kimyo sanoati	12	7,2
9	O‘rmonchilik, yog‘ochni qayta ishlash va qog‘oz sanoati	3	1,8
10	Qurilish materiallari sanoati	14	8,4
11	Oyna va chinni-fayans sanoati	2	1,2
12	Mikrobiologiya sanoati	12	7,2
13	Farmakevtika sanoati	3	1,8
14	Poligrafiya sanoati	1	0,6
15	Yengil sanoat	18	10,8
16	Oziq-ovqat sanoati	22	13,3
17	Un, yorma va yem sanoati	3	1,8
18	Qolgan tarmoqlar	21	12,7
	Jami	**166**	**100,0**

1-jadval ma’lumotlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, kichik tarmoqlar soni bo‘yicha mashinasozlik va metallni qayta ishlash sanoati yetakchi o‘rinni egallab, jami kichik tarmoqlarning 24,1 foizini tashkil etadi. Oziq-ovqat sanoati esa 22 ta kichik tarmoq va 13,3 foizlik ulush bilan sanoatning muhim tarkibiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Yengil sanoatning 10,8 foizlik, qurilish materiallari sanoatining 8,4 foizlik hamda kimyo va neft-kimyo sanoatining 7,2 foizlik ulushga egaligi ishlab chiqarish tarkibida turli tarmoqlarning rivojlanganligini ko‘rsatadi.

2-jadval ma’lumotlari asosida amalga oshirilgan tahlil mamlakatda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi uzoq muddatli davrda izchil o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lganligini ko‘rsatadi. Xususan, 2010-yilda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 5 236,0 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yilga kelib 152 100,0 mlrd so‘mga yetgan.

2-jadval

O‘zbekiston Respublikasida 2010–2025-yillarda aholi jon boshiga yillik o‘rtacha to‘g‘ri keluvchi oziq-ovqat mahsulotlari hajmi (joriy narxlarda)

№	Yillar	Aholi soni (ming kishi)	Oziq-ovqat mahsulotini ishlab chiqarish hajmi (mlrd. so‘m)	Aholi jon boshiga yillik o‘rtacha to‘g‘ri keluvchi oziq-ovqat mahsulotlari hajmi(ming so‘m)	Aholi jon boshiga yillik o‘rtacha to‘g‘ri keluvchi oziq-ovqat mahsulotlari hajmining nisbiy o‘zgarishi (foizda)
1	2010	28 001,4	5 236,0	187,0	-
2	2011	29 123,4	7 501,6	257,6	37,8
3	2012	29 555,4	8 610,6	291,3	13,1
4	2013	29 993,5	11 373,7	379,2	30,2
5	2014	30 492,8	14 387,2	471,8	24,4
6	2015	31 022,5	18 511,6	596,7	26,5
7	2016	31 575,3	22 405,5	709,6	18,9
8	2017	32 120,5	23 217,7	722,8	1,9

9	2018	32 656,7	25 256,0	773,4	7,0
10	2019	33 255,5	35 337,3	1 062,6	37,4
11	2020	33 905,2	42 314,9	1 248,0	17,5
12	2021	34 558,9	48 643,3	1 407,5	12,8
13	2022	35 271,3	57 547,3	1 631,6	15,9
14	2023	36 024,9	65 174,7	1 809,2	10,9
15	2024	37 543,2	102 732,6	2 736,4	51,2
16	2025	38 236,7	152 100,0	3 977,3	45,4

Alohida e’tibor qaratish lozimki, oziq-ovqat sanoatining 13,3 foizlik ulushi uning sanoat tarmoqlari tizimidagi salmoqli o‘rnini ifodalaydi. Mazkur tarmoq qishloq xo‘jaligi bilan uzviy bog‘liqligi, xomashyoni qayta ishlash imkoniyatlari va ichki iste’mol bozoriga bevosita yo‘naltirilganligi bilan boshqa sanoat tarmoqlaridan farqlanadi. Shu sababli oziq-ovqat sanoatining rivojlanish darajasini baholashda nafaqat ishlab chiqarish hajmi, balki aholi sonining o‘zgarishi va aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan ishlab chiqarish ko‘rsatkichlarini ham tahlil qilish muhimdir.

Oziq-ovqat sanoati rivojlanishining iqtisodiy ahamiyatini chuqurroq baholash maqsadida 2010–2025-yillardagi aholi soni, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi va aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan yillik o‘rtacha ishlab chiqarish hajmi o‘zaro taqqoslandi. Mazkur ko‘rsatkichlar ishlab chiqarish dinamikasining demografik o‘zgarishlarga nisbatan qay darajada o‘sganligini aniqlash imkonini beradi (2-jadval).

Natijada mazkur davrda ishlab chiqarish hajmi qariyb 29,0 baravar oshgan. Aholi soni esa 28 001,4 ming kishidan 38 236,7 ming kishiga yetib, 36,6 foizga ko‘paygan. Bu holat oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o‘sish sur’ati demografik o‘sish sur’atidan sezilarli darajada yuqori bo‘lganligini ko‘rsatadi.

Aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi ham mazkur davrda sezilarli darajada oshgan. Jumladan, 2010-yilda ushbu ko‘rsatkich 187,0 ming so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yilda 3 977,3 ming so‘mga yetgan. Ya’ni aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan ishlab chiqarish hajmi qariyb 21,3 baravar ko‘paygan. Bu ko‘rsatkich ishlab chiqarish hajmining aholi soniga nisbatan tezroq o‘sganligini va tarmoqning iqtisodiy salohiyati kengayganligini ifodalaydi.

Biroq mazkur ko‘rsatkichlar joriy narxlarda hisoblanganligini inobatga olish zarur. Shu bois ishlab chiqarish hajmining qiymat jihatidan ortishi faqat mahsulotlarning fizik hajmi ko‘payishi bilan emas, balki narxlar o‘zgarishi bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Demak, oziq-ovqat sanoatining real ishlab chiqarish o‘sishini aniqlash uchun kelgusida doimiy narxlardagi ko‘rsatkichlar, ishlab chiqarishning fizik hajmi indekslari va mahsulot turlari kesimidagi ma’lumotlarni ham hisobga olish maqsadga muvofiq.

Tadqiqot davrini shartli ravishda uchta bosqichga ajratib tahlil qilish mumkin. Birinchi bosqich — 2010–2015-yillar bo‘lib, ushbu davrda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 5 236,0 mlrd so‘mdan 18 511,6 mlrd so‘mga yetgan. Aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan ishlab chiqarish hajmi esa 187,0 ming so‘mdan 596,7 ming so‘mgacha oshgan. Bu davrda ishlab chiqarish hajmining kengayishi bilan bir qatorda aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan ko‘rsatkichning ham izchil o‘sishi kuzatilgan.

Ikkinchi bosqich — 2016–2020-yillarni qamrab oladi. Mazkur davrda ishlab

chiqarish hajmi 22 405,5 mlrd so‘mdan 42 314,9 mlrd so‘mga oshgan. Aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan ishlab chiqarish hajmi esa 709,6 ming so‘mdan 1 248,0 ming so‘mga yetgan. Biroq yillik nisbiy o‘zgarish sur’atlari bir xil bo‘lmagan. Masalan, 2017-yilda aholi jon boshiga ishlab chiqarish hajmining o‘sishi 1,9 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2019-yilda bu ko‘rsatkich 37,4 foizga yetgan. Bu esa tarmoq rivojlanishida ayrim yillarda o‘sish sur’atlari jadallashganini, ayrim davrlarda esa nisbatan sekinlashganini ko‘rsatadi.

Uchinchi bosqich — 2021–2025-yillar bo‘lib, ushbu davr oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining qiymat jihatidan yanada jadal o‘sishi bilan tavsiflanadi. Xususan, ishlab chiqarish hajmi 2021-yildagi 48 643,3 mlrd so‘mdan 2025-yilda 152 100,0 mlrd so‘mga yetgan. Aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan ishlab chiqarish hajmi esa 1 407,5 ming so‘mdan 3 977,3 ming so‘mgacha oshgan. Ayniqsa, 2024-yilda ushbu ko‘rsatkichning yillik o‘sishi 51,2 foizni, 2025-yilda esa 45,4 foizni tashkil etgan. Bu davrda qiymat ko‘rsatkichlari o‘sishining jadallashgani kuzatiladi. Shu bilan birga, mazkur o‘sishning real ishlab chiqarish hajmi va narxlar ta’siri hisobidan shakllangan qismlarini alohida baholash talab etiladi.

Aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining nisbiy o‘zgarishi ham tarmoq rivojlanishidagi yillik tafovutlarni namoyon etadi. Tahlil qilinayotgan 15 ta yillik davrning 7 tasida mazkur ko‘rsatkichning o‘sish sur’ati 20 foizdan yuqori bo‘lgan. Eng yuqori o‘sish 2024-yilda 51,2 foiz va 2025-yilda 45,4 foiz darajasida qayd etilgan. Eng past o‘sish esa 2017-yilda 1,9 foizni tashkil qilgan. Ushbu tafovutlar oziq-ovqat sanoati ishlab chiqarishining qiymat dinamikasi yillar kesimida bir maromda shakllanmaganligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan ishlab chiqarish hajmining o‘sishi oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta’minlanganlik darajasini to‘liq ifodalamaydi. Chunki ishlab chiqarilgan mahsulotlarning bir qismi eksportga yo‘naltirilishi, qayta ishlash jarayonida foydalanilishi yoki ishlab chiqarish va taqsimot zanjirida yo‘qotishlarga uchrashi mumkin. Shu sababli ushbu ko‘rsatkichni oziq-ovqat iste’moli, ichki bozor ta’minoti, import va eksport hajmlari bilan birgalikda tahlil qilish yanada asosli xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Umuman olganda, amalga oshirilgan tahlil O‘zbekiston oziq-ovqat sanoatida 2010–2025-yillar davomida ishlab chiqarish hajmi va aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan qiymat ko‘rsatkichlari sezilarli darajada oshganligini ko‘rsatdi. Oziq-ovqat sanoatining sanoat tarmoqlari tarkibidagi 13,3 foizlik ulushi ham mazkur tarmoqning iqtisodiy ahamiyatini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish hajmining qiymat jihatidan o‘sishini real ishlab chiqarish samaradorligi bilan tenglashtirmaslik lozim. Tarmoqning barqaror rivojlanishini baholashda ishlab chiqarishning fizik hajmi, mahsulotlar assortimenti, qayta ishlash darajasi, mehnat unumdorligi, ichki bozor ta’minoti va eksport salohiyati kabi ko‘rsatkichlarni kompleks o‘rganish zarur.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari qo‘yilgan maqsad va vazifalarga mos ravishda oziq-ovqat sanoatining milliy iqtisodiyotdagi o‘rni, tarmoq xususiyatlari va rivojlanish dinamikasini ochib berdi. Xususan, aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi oziq-ovqat

mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining 2010–2025-yillardagi o‘sishi (2-jadval) tarmoqning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati ortib borayotganini ko‘rsatadi. Bu holat oziq-ovqat sanoatining aholi ehtiyojlarini qondirish, ichki bozorni mahsulotlar bilan ta’minlash va oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashdagi strategik rolini tasdiqlaydi. Ushbu xulosalar oziq-ovqat xavfsizligi global miqyosda ustuvor yo‘nalish bo‘lib qolayotganligi haqidagi xalqaro hisobotlarda ilgari surilgan qarashlarga [4; 11] mos keladi.

Oziq-ovqat sanoati 22 ta kichik tarmoq bilan sanoat kompleks tarmoqlari orasida ikkinchi o‘rinda turishi (1-jadval) tarmoq tarkibining xilma-xilligini ko‘rsatadi va uni yagona ishlab chiqarish yo‘nalishi sifatida emas, bir necha o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlarning majmui sifatida o‘rganish zarurligini tasdiqlaydi. Tarmoqning qishloq xo‘jaligi bilan vertikal integratsiyasi va klasterlashuvi haqidagi nazariy qarashlar agrobiznesni xomashyo yetishtirishdan iste’molchiga yetkazib berishgacha bo‘lgan yagona iqtisodiy tizim sifatida talqin qiluvchi yondashuvlar [3], shuningdek, qiymat zanjiri va klasterlar nazariyasi [5; 9] bilan uyg‘unlashadi. Bunday integratsiya xomashyo ta’minotining barqarorligini ta’minlash, ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish, mahsulot yo‘qotishlarini kamaytirish va qo‘shilgan qiymat ulushini oshirish imkonini beradi. Shu jihatdan oziq-ovqat sanoatining rivojlanishini faqat ishlab chiqarish hajmi bilan emas, balki tarmoq ichidagi iqtisodiy aloqalar va qiymat yaratish jarayonlarining samaradorligi bilan ham baholash lozim.

Aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi hajmning 21,3 baravar oshishi ichki ta’minot imkoniyatlari kengayganini ko‘rsatadi. Biroq oziq-ovqat xavfsizligi faqat ishlab chiqarish hajmi bilan emas, mahsulot turlari, narxlar va ulardan foydalanish imkoniyati bilan ham baholanadi [4], shu bois hajm ko‘rsatkichi xavfsizlikning faqat bir tomonini aks ettiradi.

Texnologik modernizatsiya, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va HACCP kabi oziq-ovqat xavfsizligini boshqarish standartlarini joriy etishning raqobatbardoshlikka ta’siri haqidagi xulosalar xalqaro tadqiqotlarda sifat standartlarining ahamiyati bo‘yicha bildirilgan fikrlarni [6; 15] qo‘llab-quvvatlaydi. Mahalliy tadqiqotlarda [16; 18] korxonalar darajasidagi strategiya va tadbirkorlik masalalariga e’tibor qaratilgan bo‘lsa, ushbu maqola oziq-ovqat sanoatini milliy iqtisodiyot darajasida tarkibiy va funksional jihatdan o‘rganishi bilan mavjud ilmiy qarashlarni to‘ldiradi.

Statistik tahlil natijalari aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi ishlab chiqarish hajmining o‘sish sur’atlari yillar bo‘yicha bir xil bo‘lmaganini ko‘rsatdi: 2017–2018-yillarda 1,9 va 7,0 foizni tashkil etgan ko‘rsatkich 2024–2025-yillarda 51,2 va 45,4 foizgacha yetgan. Ishlab chiqarish hajmining o‘rtacha yillik o‘sish sur’ati (25,2 foiz) aholi sonining o‘sish sur’atidan (2,1 foiz) ancha yuqori bo‘lgani jon boshiga ko‘rsatkichning oshishida asosiy ulush ishlab chiqarish hajmidagi o‘zgarishga tegishli ekanini bildiradi. Biroq bu o‘zgarishlarni faqat ishlab chiqarish samaradorligining oshishi bilan izohlash mumkin emas, chunki hisob-kitoblarda nominal qiymatlar qo‘llanilgan va inflyatsiya ta’siri alohida ajratilmagan. Shu sababli narxlar dinamikasi, ishlab chiqarish hajmi, aholi soni va tarkibiy o‘zgarishlarning ta’sirini alohida baholash keyingi tadqiqotlar uchun muhim yo‘nalish hisoblanadi.

Olingan natijalar va adabiyotlar tahlilidan kelib chiqib, quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Oziq-ovqat sanoati korxonalarida zamonaviy texnologiyalar va avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlarini keng joriy etish orqali mehnat unumdorligi va mahsulot sifatini oshirish.
2. Qishloq xo‘jaligi xomashyosini qayta ishlash korxonalari bilan fermer xo‘jaliklari o‘rtasida uzoq muddatli kooperatsion aloqalarni rivojlantirish va vertikal integratsiyani kuchaytirish.
3. Sovutish omborlari, logistika markazlari va zamonaviy saqlash infratuzilmasini rivojlantirish orqali mahsulotlarning ishlab chiqarishdan iste’molchigacha bo‘lgan bosqichlardagi yo‘qotishlarini kamaytirish.
4. HACCP va xalqaro sifat menejmenti standartlarini joriy etishni rag‘batlantirish orqali oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizligi va eksportbopligini oshirish.
5. Korxonalarning investitsion va innovatsion faolligini qo‘llab-quvvatlash, imtiyozli moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish hamda zamonaviy texnologiyalarni xarid qilish imkoniyatlarini kengaytirish.
6. Oziq-ovqat sanoatining hududiy ixtisoslashuvini rivojlantirish, mahalliy xomashyo bazasi va iste’mol bozori imkoniyatlaridan kelib chiqib, korxonalarni oqilona joylashtirish.

Oziq-ovqat mahsulotlari importiga qaramlikni kamaytirish va eksport salohiyatini oshirish uchun mahalliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini mustahkamlash, mahsulot assortimentini kengaytirish hamda xalqaro bozorlarga mos sifat talablarini ta’minlash zarur; bunda mavjud me’yoriy-huquqiy bazani amaliy mexanizmlar bilan uyg‘unlashtirish muhim hisoblanadi.

Tadqiqotning asosiy cheklovlari bir necha jihatda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, statistik ko‘rsatkichlar nominal qiymatlarda tahlil qilinganligi sababli narxlar o‘zgarishining ta’siri alohida hisobga olinmagan. Ikkinchidan, tahlil milliy darajada amalga oshirilgan bo‘lib, hududlar va oziq-ovqat sanoatining alohida ishlab chiqarish yo‘nalishlari kesimida chuqurlashtirilmagan. Uchinchidan, tarmoq samaradorligini ifodalovchi rentabellik, eksport hajmi, mehnat unumdorligi va qo‘shilgan qiymat ko‘rsatkichlari bo‘yicha kompleks miqdoriy baholash o‘tkazilmagan. Shu bois kelgusidagi tadqiqotlarda doimiy narxlardagi ishlab chiqarish hajmini aniqlash, hududiy tafovutlarni baholash va strategik boshqaruv mexanizmlarining iqtisodiy samaradorligini ekonometrik usullar orqali o‘rganish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Tadqiqot natijalari oziq-ovqat sanoati milliy iqtisodiyotning strategik ahamiyatga ega tarmoqlaridan biri ekanini, uning rivojlanishi sanoat ishlab chiqarishining tarkibiy takomillashuvi, aholi oziq-ovqat xavfsizligi va mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta’minlash bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatdi. O‘zbekiston sanoatining 18 ta kompleks tarmog‘i orasida oziq-ovqat sanoati kichik tarmoqlari soni bo‘yicha ikkinchi o‘rinda turadi, bu uning tarkibiy xilma-xilligidan dalolat beradi.

2010–2025-yillarda aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi oziq-ovqat mahsulotlari

ishlab chiqarish hajmi 187,0 ming so‘mdan 3 977,3 ming so‘mgacha oshgan, ammo o‘sish sur’ati yillar bo‘yicha bir xil bo‘lmagan. Ushbu ko‘rsatkich tarmoqning nominal qiymatdagi ishlab chiqarish dinamikasini ifodalaydi, uning real o‘sishini aniqlash uchun inflyatsiya va narxlar o‘zgarishi ta’sirini hisobga olish zarur.

Tadqiqot oziq-ovqat sanoatini sanoatning boshqa kompleks tarmoqlari bilan solishtirma ko‘rinishda, shuningdek, aholi soniga nisbatan dinamikada baholash mumkinligini ko‘rsatdi. Bunday yondashuv tarmoq siyosatini ishlab chiqishda tarkibiy ko‘rsatkichlar bilan birga aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi hajmni kuzatib borish uchun asos bo‘ladi. Tadqiqotning cheklovlari nominal qiymatlardan foydalanish, milliy darajadagi tahlil va samaradorlik ko‘rsatkichlarining qamrab olinmaganligi bilan bog‘liq.

Oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishga ishlab chiqarish hajmini oshirish bilangina emas, balki texnologik yangilanish, tarkibiy diversifikatsiya, investitsion faollik va samarali boshqaruvni birlashtirgan kompleks yondashuv asosida qarash lozim. Muhokamada keltirilgan takliflarni amalga oshirish tarmoqning milliy iqtisodiyotdagi raqobatbardoshligini oshirish, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash va uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi. Kelgusi tadqiqotlar doimiy narxlardagi ko‘rsatkichlar va hududiy kesimdagi tahlilga qaratilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Angelina I.A., Salita S.V. Otsenka konkurentosposobnosti predpriyatiy pishchevoy promyshlennosti: metodicheskiy aspekt // Vestnik instituta ekonomicheskikh issledovaniy. 2018. № 4(12). S. 34–41. (rus tilida)
2. Arxipov V.M. Strategicheskiy menedzhment: uchebnoe posobie. SPb: Izd-vo SPb gos. in-ta ekonomiki i finansov, 1998. 161 s. (rus tilida)
3. Davis J.H., Goldberg R.A. A Concept of Agribusiness. Boston: Harvard University, Graduate School of Business Administration, 1957.
4. FAO, IFAD, UNICEF, WFP, WHO. The State of Food Security and Nutrition in the World 2024. Rome: FAO, 2024.
5. Gereffi G., Humphrey J., Sturgeon T. The governance of global value chains // Review of International Political Economy. 2005. Vol. 12, No. 1. P. 78–104.
6. Henson S., Reardon T. Private agri-food standards: implications for food policy and the agri-food system // Food Policy. 2005. Vol. 30, No. 3. P. 241–253.
7. Polojentseva Yu.S., Klevtsova M.G. Transformatsiya razvitiya promyshlennogo kompleksa v usloviyakh tsifrovoy ekonomiki // Vestnik universiteta. 2021. № 2. S. 71–79. DOI: 10.26425/1816-4277-2021-2-71-79. (rus tilida)
8. Poluxin A.A. Organizatsionno-ekonomicheskiy mekhanizm modernizatsii selskogo khozyaystva Rossii // Agrarnaya Rossiya. 2022. № 5. S. 23–29. (rus tilida)
9. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1990.
10. Reardon T., Echeverria R., Berdegué J., Minten B., Liverpool-Tasie S., Tschirley D., Zilberman D. Rapid transformation of food systems in developing regions: highlighting the role of agricultural research & innovations // Agricultural Systems. 2019. Vol. 172. P. 47–59. DOI: 10.1016/j.agsy.2018.01.022.
11. Reardon T., Timmer C.P. Five inter-linked transformations in the Asian agrifood

economy: food security implications // Global Food Security. 2014. Vol. 3, No. 2. P. 108–117.
12. Shatalova A.N. Osobennosti formirovaniya strategii ustoychivogo razvitiya predpriyatiy pishchevoy promyshlennosti // Nauchnyy zhurnal NIU ITMO. Seriya: Ekonomika i ekologicheskiy menedzhment. 2020. № 2. (rus tilida)
13. Snyder H. Literature review as a research methodology: an overview and guidelines // Journal of Business Research. 2019. Vol. 104. P. 333–339.
14. Torraco R.J. Writing integrative literature reviews: guidelines and examples // Human Resource Development Review. 2005. Vol. 4, No. 3. P. 356–367.
15. Trienekens J., Zuurbier P. Quality and safety standards in the food industry, developments and challenges // International Journal of Production Economics. 2008. Vol. 113, No. 1. P. 107–122.
16. Umarov I.Yu. Oziq-ovqat sanoatida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish (Andijon viloyati misolida): i.f.n. diss. Andijon: AMII, 2019. 149 b.
17. Vetrova E.N., Lapochkina L.V. Transformatsiya promyshlennogo razvitiya na sovremennom etape razvitiya ekonomiki // Nauchno-tekhnicheskie vedomosti SPbGPU. Ekonomicheskie nauki. 2016. № 3(245). S. 38–47. DOI: 10.5862/JE.245.4. (rus tilida)
18. Ziyavitdinova N.M. Oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirish: i.f.n. diss. Buxoro: BuxOZ-OVYeSTI, 2016. 155 b.